

Verkenning van de gevolgen van de coronacrisis voor (de ondersteuning van en hulp aan) gezinnen die zich in een kwetsbare situatie bevinden en kinderen hebben van 0-4 jaar en/of een kindwens of kindje op komst.

Het Verwey-Jonker Instituut voert deze zomer in opdracht van de Bernard van Leer Foundation een verkenning uit van de gevolgen van de coronacrisis voor gezinnen die zich in een (potentieel) (zeer) kwetsbare situatie bevinden en kinderen hebben van 0-4 jaar en/of een kindwens of kindje op komst. Voor een uitgebreide beschrijving van wat wij onder een (potentieel) (zeer) kwetsbare situatie voor gezinnen verstaan, zie pagina 4.

De Bernard van Leer Foundation en het Verwey-Jonker Instituut menen dat de coronacrisis negatieve gevolgen kan hebben (gehad) voor kinderen, in het bijzonder voor degenen die opgroeien in een kwetsbare situatie. Stress van ouders en kinderen is een belangrijke factor die de ontwikkeling van kinderen negatief kan beïnvloeden. Zeker in de eerste 1000 dagen, die van cruciaal belang zijn en de basis vormen voor de ontwikkeling van een kind. Het risico bestaat dat door de coronacrisis, het verplicht thuiswerken, de vermindering van de mogelijkheden van kinderopvang en vroeg- en voorschoolse educatie en de toegenomen (financiële) onzekerheid, de stress bij ouders en kinderen fors is toegenomen en dat dit, al dan niet onder invloed van afnemende of andersoortige hulp en steun, negatieve gevolgen heeft (gehad) voor de ontwikkeling van kinderen.

Waar er de afgelopen tijd al wel veel aandacht was voor (kwetsbare) schoolgaande kinderen, welke risico's dit met zich meebracht en er ook diverse initiatieven werden genomen om deze risico's te verminderen, lijkt die aandacht er voor de groep kinderen tot 4 jaar minder te zijn. Waar scholen voor de groep van kinderen van 4 jaar en ouder een signaleringsrol op zich namen, was er voor kinderen onder de 4 jaar niet één (meest) logische partner. Daarmee is er minder zicht op hoe de situatie was voor kinderen onder de 4 jaar en de eventuele risico's die er speelden. De jeugdgezondheidszorg leek er grotendeels naar te streven een belangrijk deel van het basistakenpakket binnen hun dienstverlening door te zetten, maar meer laagdrempelige vormen van opvoedondersteuning leken minder plaats te vinden. Vroeg- en voorschoolse educatie stopte grotendeels en kinderopvang bood alleen nog opvang voor kinderen waarvan (één of beide) ouders in cruciale beroepen werkten en later (als mogelijk) voor kinderen die in een onveilige thuissituatie verkeerden of waar gedrags- of psychische problemen speelden bij de kinderen en/of hun ouders. Ook de verloskundige zorg, de kraamzorg en activiteiten als Voorzorg moesten zich aanpassen. Naast een acute fase waarin mogelijke risico's toenamen en kinderen minder in beeld waren is er nu sprake van een fase waarin de 'intelligente lockdown' geleidelijk wordt afgebouwd. De vraag doet zich nu voor hoe professionals en organisaties moeten en kunnen omgaan met enerzijds het eventueel inhalen van achterstanden in vormen van ondersteuning en hulp en anderzijds hoe zij eventuele signalen van ontstane of verergerde problematiek kunnen herkennen en er op kunnen acteren.

Het Verwey-Jonker Instituut en de Bernard van Leer Foundation menen dat de coronacrisis heeft gefungeerd als 'stresstest' voor het systeem van ondersteuning en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie met kinderen van 0-4 jaar en/of met een kindwens of kindje op komst en leermogelijkheden kan opleveren voor de langere termijn. Om te leren van deze 'stresstest' gaan onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut deze zomer in gesprek met landelijke (kennis) partners en met representanten op strategisch, bestuurlijk en uitvoerend niveau van onder andere verloskundigen/gynaecologen, kraamzorg, jeugdgezondheidszorg, kinderopvang, en VVE. Zij willen hiermee onder meer inzicht krijgen in de mate waarin gezinnen in een kwetsbare situatie zijn bereikt tijdens de coronacrisis (vanaf de eerste maatregelen op 12 maart tot 8 juni 2020) en in vernieuwende initiatieven die onderdeel zouden kunnen worden van een reguliere aanpak. Het resultaat van deze gesprekken is een notitie die het begin kan zijn van een nadere verdiepende analyse met oog voor regionale verschillen en een actieagenda die in een volgende fase met een landelijk en lokaal netwerk kan worden uitgevoerd.

Topiclijst voor gesprekken over de gevolgen van de coronacrisis voor (de ondersteuning van en hulp aan) gezinnen die zich in een kwetsbare situatie bevinden en kinderen hebben van 0-4 jaar en/of een kindwens of kindje op komst.

Als we hieronder spreken over gezinnen in een kwetsbare situatie bedoelen we gezinnen die zich in een (potentieel) (zeer) kwetsbare situatie bevinden en kinderen hebben van 0-4 jaar en/of een kindwens of kindje op komst. Voor een uitgebreide beschrijving van wat wij onder gezinnen in een kwetsbare situatie verstaan, zie pagina 4.

Als we hieronder spreken over de coronacrisis doelen we op de periode van 12 maart (eerste landelijke maatregelen) tot aan 8 juni.

Vooraf

- Wat is uw functie en op welke manier bent u betrokken geweest bij de ondersteuning van en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie tijdens de coronacrisis?

Impact coronacrisis op het bereik van gezinnen in een kwetsbare situatie

- In hoeverre zijn gezinnen in een kwetsbare situatie bereikt tijdens de coronacrisis? Was er contact met meer, minder of evenveel gezinnen in een kwetsbare situatie dan/als voor de coronacrisis? Hoe verklaart u dat?
- Werd er actief contact gezocht met gezinnen in een kwetsbare situatie? Door wie, op welke manier en op basis waarvan (signalen)? Verschil met voor de coronacrisis?
- Zochten gezinnen in een kwetsbare situatie (ook) zelf contact? Verschil met voor de coronacrisis?
- Zijn er ook gezinnen in een kwetsbare situatie uit beeld geraakt, zoals in het onderwijs het geval was? Wiens verantwoordelijkheid vindt u het om deze gezinnen opnieuw in beeld te krijgen en is dat gebeurd/gebeurt dat?
- Waren er voor wat betreft bovenstaande vragen verschillen tussen specifieke groepen, bijvoorbeeld tussen bepaalde wijken, leeftijds- of culturele groepen en/of gezinnen in een meer of minder kwetsbare situatie?

Impact coronacrisis op de situatie van gezinnen in een kwetsbare situatie

- Heeft de coronacrisis geleid tot een meer kwetsbare positie van gezinnen of een toename van het aantal gezinnen in een kwetsbare situatie? Kunt u dat toelichten, hier voorbeelden van geven?
- Is er specifiek beleid op ontwikkeld of specifieke actie ondernomen om deze toegenomen kwetsbare situatie aan te pakken?
- Kent u voorbeelden van gezinnen waarbij de situatie minder kwetsbaar is geworden als gevolg van de coronacrisis?
- Had de coronacrisis impact op de kindwens van gezinnen in een kwetsbare situatie? En op het aantal ongeplande/onbedoelde zwangerschappen?
- Waren er voor wat betreft bovenstaande vragen verschillen tussen specifieke groepen, bijvoorbeeld tussen bepaalde wijken, leeftijds- of culturele groepen en/of gezinnen in een meer of minder kwetsbare situatie?

Impact op de ondersteuning en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie

- In hoeverre heeft de coronacrisis invloed (gehad) op de ondersteuning en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie?
- Was er vaker/minder vaak contact met gezinnen in een kwetsbare situatie?
- Was er (extra) aandacht voor de mentale gezondheid van gezinnen in een kwetsbare situatie?

- Waren er voor wat betreft bovenstaande vragen verschillen tussen specifieke groepen, bijvoorbeeld tussen bepaalde wijken, leeftijds- of culturele groepen en/of gezinnen in een meer of minder kwetsbare situatie?
- Wat was anders/extra/verviel in de ondersteuning en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie?
- Bij ondersteuning en hulp die anders/extra was: wie pakte dit op?
- Bij ondersteuning en hulp die verviel: werd dit opgepakt door een andere partij?
- Hoe zijn deze maatregelen verantwoord en gefinancierd?
- Wat waren de financiële gevolgen hiervan (voor reguliere activiteiten)?
- Wat was wenselijk in de ondersteuning van en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie, maar is niet gerealiseerd en waarom niet?

Impact op de aard van de ondersteuning en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie

- Wat betekende de coronacrisis voor de aard van de ondersteunings- en hulpvragen van gezinnen in een kwetsbare situatie?
- Wat betekende de coronacrisis voor de vorm van de ondersteuning en hulp en de aard van de gespreksvoering van gezinnen in een kwetsbare situatie?
- Wanneer hulp en ondersteuning digitaal plaatsvonden, wat waren dan de (positieve of negatieve) consequenties?

Wat kunnen we hiervan leren?

- Kwamen er tijdens de coronacrisis (structurele) problemen (versterkt) aan het licht waardoor het adresseren van deze problemen in de toekomst van belang is?
- Welke vernieuwende initiatieven zijn er ontstaan?
- Wat zijn werkzame elementen in deze initiatieven die onderdeel zouden kunnen worden van een reguliere aanpak?
- Hoe zijn deze initiatieven verantwoord en gefinancierd?
- Waren er aanvullende regelgeving, toestemming en/of middelen voor nodig?
- Als wenselijk: (ideeën voor) toekomstige financiering van deze initiatieven?
- Bepaalde samenwerkingen en initiatieven (waar ook al voor de coronacrisis aanleiding voor was) kwamen tijdens de coronacrisis sneller tot stand. Hoe houden we dat vast en wat is daarvoor nodig van wie?
- Wat van hetgeen dat tijdens de coronacrisis anders was in de ondersteuning en hulp aan gezinnen in een kwetsbare situatie verwacht u dat blijvend nodig is zolang de dreiging van een nieuwe pandemie er is? Wat zou u (ook) willen behouden als deze dreiging er niet meer is?

Tot slot

- Heeft u verder nog dingen die u wilt meegeven in het kader van deze verkenning?
- U ontvangt ter check een verslag van dit gesprek.
- Vindt u het goed als wij de naam van uw organisatie noemen in de eindnotitie?
- Wilt u deelnemen aan een reflectiesessie op de resultaten, aan het einde van deze verkenning? (ws in het najaar)
- Hebt u belangstelling om mee te werken aan een eventuele volgende fase van deze verkenning?
- Wie is nog interessant om te spreken in het kader van deze verkenning?

Definitie gezinnen in een (potentieel) (zeer) kwetsbare situatie

Een eenduidige definitie van kwetsbaarheid is niet voorhanden, zo blijkt uit recent onderzoek van de Kenniswerkplaats Transformatie Jeugd Amsterdam¹. In de tweede voortgangsrapportage Kansrijke Start van het Ministerie van VWS uit 2019 wordt dit bevestigd. Wel wordt in dit rapport verwezen naar ontwikkelingen in Rotterdam, waar het Erasmus MC in samenwerking met de gemeente Rotterdam een gemeenschappelijke definitie heeft gepubliceerd om kwetsbare zwangere vrouwen te identificeren². Wij hebben deze definitie aangepast naar een definitie voor gezinnen in een kwetsbare situatie en verstaan onder:

- a. Een zelfredzaam gezin: een gezin waar risicofactoren momenteel geen rol spelen en waar de beschermende factoren in relatie tot de zelfredzaamheid toereikend zijn om eventuele toekomstige risicofactoren op te vangen. Er is op dit moment geen extra ondersteuning nodig.
- b. Een gezin in een potentieel kwetsbare situatie: een gezin waar de professional uit het sociale of medische domein één of meerdere (psycho)sociale of medische risicofactoren gesignaleerd heeft, die de ontwikkeling van het kind negatief kunnen beïnvloeden. Vastgesteld is dat de beschermende factoren in relatie tot de zelfredzaamheid van het gezin in principe toereikend zijn. Om de zelfredzaamheid te versterken en het ontstaan van problemen te voorkomen bespreken en beslissen het gezin en de professional of extra ondersteuning nodig of gewenst is.
- c. Een gezin in een kwetsbare situatie : een gezin waar de professional uit het sociale of medische domein één of meerdere (psycho)sociale of medische risicofactoren gesignaleerd heeft, die de ontwikkeling van het kind negatief kunnen beïnvloeden. Vastgesteld is dat de beschermende factoren in relatie tot de zelfredzaamheid van het gezin ontoereikend zijn. De professional en het gezin bespreken en beslissen welke zorg en ondersteuning op maat vanuit één of meerdere disciplines nodig en/of gewenst is.
- d. Een gezin in een zeer kwetsbare situatie: een gezin in een kwetsbare situatie (zie c) waar de professional uit het sociale of medische domein één of meerdere urgente (psycho)sociale of medische risicofactoren gesignaleerd heeft, die de ontwikkeling van het kind direct negatief kunnen beïnvloeden. De professional zorgt in samenspraak met het gezin voor directe toeleiding naar juiste zorg- of hulpverlening.

In de definitie wordt een onderscheid gemaakt tussen risico- en beschermende factoren. Hieronder enkele voorbeelden.

Risicofactoren bij de ouders: financiële problemen, vermijden van zorg, nadelige leefstijl: voeding, beweging, rookgedrag, alcoholgebruik, onvoldoende opvoedingsvaardigheden (psycho)sociale problematiek, fysieke en/of medische problematiek, licht verstandelijke beperking.

Urgente risicofactoren: huiselijk geweld, verslavingsproblematiek, dak- of thuisloos, acute psychiatrische problematiek.

Beschermende factoren: motivatie, probleemoplossend vermogen, voldoende opvoedvaardigheden, ondersteunend sociaal netwerk, bereid hulp te aanvaarden, stabiel gezinsklimaat.

In de definitie wordt de term zelfredzaamheid gebruikt om de mate van de kwetsbaarheid van de situatie te duiden. Onder zelfredzaamheid verstaan wij: het vermogen van een gezin om op een algemeen en acceptabel niveau te kunnen functioneren in de maatschappij. Dit gaat gepaard met zo min mogelijk professionele hulp of steun van de overheid. Wanneer een optimale deelname aan de samenleving in het geding komt, en het gezin dit niet zelfstandig kan oplossen, is zij in staat hulp te organiseren in haar omgeving.

¹ https://neja.nl/wp-content/uploads/2019/01/214055_Kwetsbaarheid-in-de-context-van-een-kansrijke-start.pdf

² Gemeente Rotterdam en Erasmus MC (2019). Definitie kwetsbaarheid - zwangere vrouwen
Gemeente Rotterdam: Gemeente Rotterdam en Erasmus MC